

Pozdější život *zapovědět*

aneb

Hledá se ~~Nemo~~ ústup negace

Markéta Pytlíková, oddělení vývoje jazyka
ÚJČ AV ČR

Mezioborové kolokvium Historický text a jeho interpretace
23. až 25. října 2024, Kozojedy.

pytlikova@ujc.cas.cz

Stará čeština

Staročeská textová banka 1.1.25.1

1. < zapovědě > , aby toho **nečinili** , by se kde náboženstvím chlubili [HradProk 19r]
2. < zapověděl > učenníkóm svým , aby nikomu **nepravili**, že jest on [KristA 60r]
3. jemu < zapověděl > , aby toho vidění nikomu **nepronosil** [PasMuzA 74]
4. když král Saul < zapověděl > , aby ižádný **nejedl** , jeliž by přemohli své nepřátely [ŠtítSvátA 209v]
5. < zapověděli > jim , aby nikakež **nemluvíli** ve jmě Ježíšovo [BiblLitTřeb A 5,40]
6. bylo < zapověděno > v zákoně , aby Židé **nepojímali** žen moabských [LyraMat 14r]
7. < zapověděli > , aby soboty **nesvětili** a dní slavných [BiblOl 1Mach 1,48]
8. < zapověděl > svatý Antoní , aby ižádnému jeho hrobu **neukazoval** [OtcB 165r]
9. Pán Buoh je < zapověděl > , aby sebe **nepojímali** ti , kteříž sobě v tělesném rodu sú [HusManžV 112r]
10. < zapověděl > pod svú milostí , aby žádný žádného křesťana **nezabíjel** [MartKronA, 101v]

Současná čeština

syn v8

1. je již soudci <zapovězeno> , aby **byl** v konkrétní věci procesně činným ['Právní rádce']
2. není <zapovězeno> ani to , aby zastupitelé **dostávali** dary . ['Lidové noviny']
3. přímo ze zákona je <zapovězeno> , aby jejím členem **byl** poslanec ['Reflex']
4. Tak například je přísně <zapovězeno> , aby sklepník **doručil** dámě psaníčko ['Epocha']
5. naší zkoušené generaci je <zapovězeno> , aby **přemýšlela** o tom , co přijde po ní ['Svět včerejška']
6. Bylo přísně <zapovězeno> , aby **přišli** do styku s inženýry a profesionály ['Svět']
7. Zděšený otec <zapověděl> , aby zrudu někdo **spatřil** . ['Právo']
8. Stejně tak by podle ní mělo být pro každého lékaře <zapovězeno> , aby **měl** se svým klientem milostný poměr . ['Mladá fronta DNES']
9. Nikdo nemůže <zapovědět> Fischerovi , aby **snil** o vodě . ['Dřevěná lžice']
10. Prozatím přišli zákonodárci s návrhem téměř geniálním – <zapovědět> občanům , aby ve dnech volna **nakupovali** . ['Deníky Bohemia']

Zapověděti a zapoviedati = slovesa bránění - verba impediendi

- **Verba impediendi** - sémantická skupina sloves zákazu a bránění (/za/bránit, zapovědět, zakázat...), po nichž v historické češtině následovala obsahová **vedlejší věta záporná** uvozená *aby* nebo *by*.

*Pán Buoh je **zapověděl** , aby sebe **nepojímali** ti , kteříž sobě v tělesném rodu sú* HusManžV 112r (1433)

*sněm v poli uložil [Boleslav] a tu **zapověděl**, aby žádný ani zmínky o ... Václavovi **nečinil***
TannJanVácl 87 (1669)

- Patrně již indoevropské syntakticko-sémantické specifikum, přítomné i v dalších slovanských jazycích, v řečtině, latině a jazycích románských.
- Miklošičova hypotéza (1869): převod parataktického spojení typu „Zapovídám ti: **Ne**mluv o tom./Bránili ti: **Ne**chod' tam.“ do hypotaxe: „Zapovídám ti, abys o tom **ne**mluvil./Bránili ti, abys tam **ne**chodil.“

Zapověděti a zapoviedati = slovesa bránění - verba impediendi

V současné češtině (korpusy ČNK) negace ve vedlejších větách po slovesech bránění fakticky vymizela (Kopecký 2012).

V živém úzu je aktuálně přítomna pouze ve větách po slovesu **(za)bránit**, a to obvykle v podobě označované jako „neutralizace kladu a záporu“, kdy lze ve vedlejší větě užít jak kladného, tak záporného slovesa, aniž by se změnil význam.

*Přísné karanténní předpisy zabránily, aby se k nám **dostaly** původní australské druhy.*

*Přísné karanténní předpisy zabránily, aby se k nám **nedostaly** původní australské druhy.*

Hledá se ~~Nemo~~ ústup negace: *váš oblíbený seriál*

- Čemu překáží „zapověděti“ (Historický text a jeho interpretace, Kozojedy, 2022)

Staročeské *zapoveděti* má ve staré češtině významy „přikázat“ i „zakázat“. Jako sloveso bránění „zakázat“ má ve vedlejší větě obsahové sloveso v záporném tvaru. Tuto skutečnost je nutné vzít potaz při jeho lexikografickém zpracování.

- *Zapověděti* a *zapoviedati* jako slovesa bránění v historické češtině (in Inspirace slovy, 2023)

Vedlejší věty předmětné po *zapověděti* i *zapoviedati* mají i ve střední češtině téměř výhradně doplnění se záporným slovesem. **K neutralizaci kladu a záporu tedy dochází zřejmě nejdříve v 19. století.**

Hledá se ~~Nemo~~ ústup negace: Na jakém materiálu zkoumat jazyk 19. století?

- Diakorp
- Kartotéka lexikálního archivu (lexikální materiál PSJČ) – její značnou část tvoří doklady z 19. století
- Pracovní korpus textů 19. století ČNK „archiv_19_txt“

Na jakém materiálu zkoumat jazyk 19. století?

diakorp v6

- Historický korpus Českého národního korpusu; 3,5 milionu tokenů
- cca 50 % texty 19. století

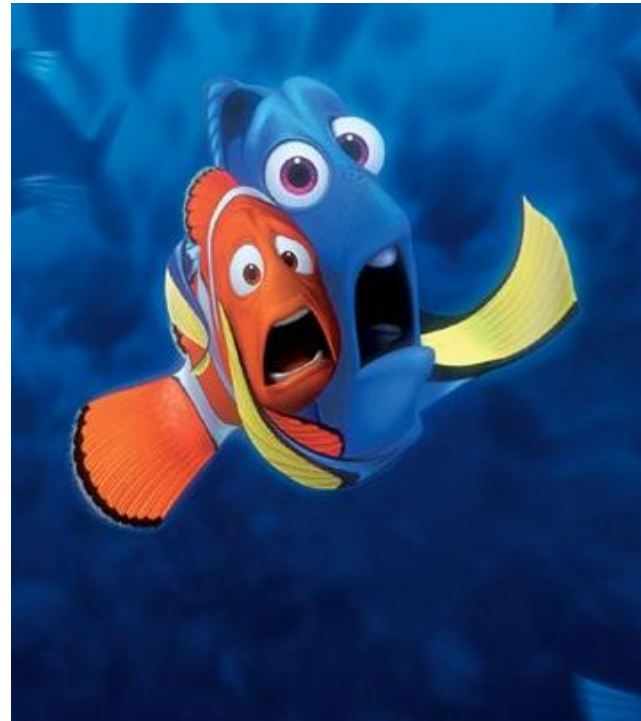
1800-1899

Zapověděti celkem: 25 výskytů

Zapovídati celkem 16 výskytů

1 relevantní výsledek (zapověděti, aby):

Král byl přísně <zapověděl> , aby krom biskupa modrušského nikoho k němu **ne**pouštěli
['Chocholoušek, Prokop: Jih (1863)']

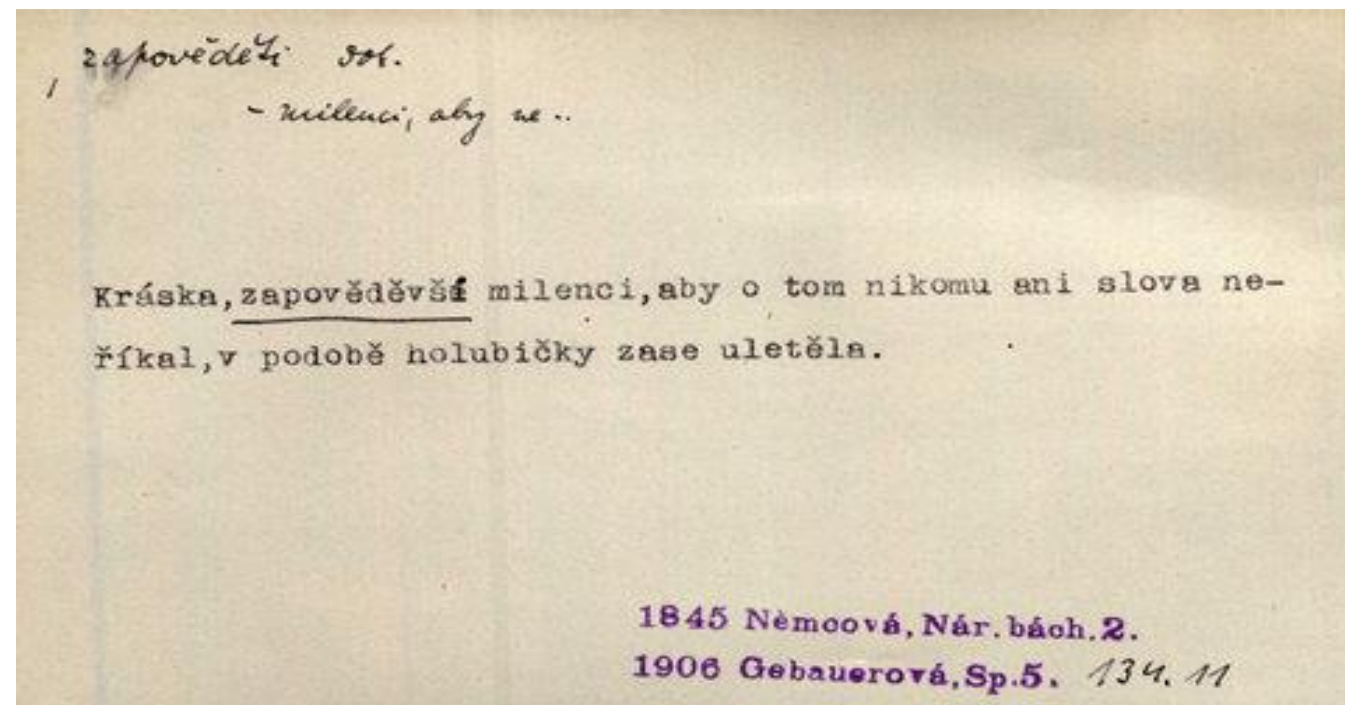

Na jakém materiálu zkoumat jazyk 19. století?

Kartotéka lexikálního archivu

- Kartotéka lexikálního archivu: hlavní zdroj materiálu pro PSJČ, značnou část tvoří doklady z textů 19. století
- Přístupná online: <https://psjc.ujc.cas.cz/>

- Zapověděti: **270** dokladů
- Zapovídati: **116** dokladů

Kartotéka lexikálního archivu

výsledky

- Doklady z let 1800 – 1899

	zapověděti, aby	zapovídati, aby
celkem	20	6
+ negativní tvar slovesa	18	4
+ pozitivní tvar slovesa	2	2

Kartotéka lexikálního archivu

příklady *zapovědět*

Pět příkladů s negací (celkem 18)

Paní z Kašlic zkázala ještě jednou, že ji [Bertu] chce míti hned, a **zapověděla** si, aby jí nikdo **nepřiváděl** [1877, Pravda, sp. 4, 296,16]

Ale páni dozvěděvše se o těchto řečech, přísně si **zapověděli**, aby takové zpozdilosti se **nemluvily** [1878 Světlá, sp. 4, Nemodlenec, 16,1]

Pan Jiří ve vojště přísně **zapověděl byl**, aby nikdo na loupež do domů se vbíjeti ... **neopovážil** [1827, ČČM, 1,3, 27.13, Palacký, Dobytí Prahy]

V B. zadali prý ponocní žádost, aby se ouředně **zapovědělo**, by se v noci **nejezdilo** [1844, Paleček, 15, 52,13]

[Václav a Anežka] chtějíce beze všeho příspěvku cizího sami svým nákladem kostel ... vystavěti na Starém městě v Praze, **zapověděli**, aby žádný ničímž **nepřispíval** [1833 ČČM 187,7, Ruffer, O klášterích]

|

Všechny doklady bez negace (2)

...úředně **zapovězeno**, aby se druhá a třetí slovka na jevišti **zpívala**. [1861 Čas: Neruda, Div. ref.]

„...Dostačí vám toto krátké rozhodnutí: **Zapovím**, abys se vám **dala** karossa!“ zlobil se dětinsky. [1876, Zeyer, Černyšev]

Kartotéka lexikálního archivu

příklady *zapovídati*

Všechny doklady s negací (4)

A proto zde mocí mého úřadu **zapovídám**, aby nikdo **neodvážil se** v úřadě slůvka po česku promluvit.
[1878, Neruda, Malostranské povídky, 45,18]

Biskupové **zapovídali** kněžím, aby žádné služby boží **nekonali** v chrámech, v kterých slouží kněží konstituční [1850 Malý, Mignet, Hist. Rev. 107,33]

Víte (podstarší), že mně (družičce) **zapovídá** (otec), abych mezi chasu **nechodila** [1819, Šedivý, Pražští sládci, 34. 18]

(Král Želislav)... zapovídám vám (dcerám) co nejpřísněji, abyste se ani dolů (z oken po provaze) **nespustily**, ani nahoru žádného nevytáhly [1856, Radostov, Národní pohádky 1, 27,21]

Všechny doklady bez negace (2)

Zapovídám ti, abys podobně o mém manželi **mluvila**! [1860, Neruda, Rimini, 33.23]

Bohdana baronovi: Pane, dovolím vám, abyste u mne hledal vnady, svěžest..., ale **zapovídám** vám, abyste se **domýšlel** mé lázeňské tajnosti. [1876, Havlasa, Tiché V., 3,32]

Korpus textů 19. století „archiv_19_txt“

Na jakém materiálu zkoumat jazyk 19. století

- Pracovní korpus ČNK, i s nezkorigovanými texty, neveřejný
- 31 mil tokenů

	zapověděti, aby	zapovídati, aby
celkem	16	10
+ negativní tvar slovesa	15	9
+ pozitivní tvar slovesa	1	1

Korpus textů 19. století „archiv_19_txt“

příklady *zapovědět*

Pět příkladů s negací (celkem 15)

['ChocholousekJih1863'] | Král byl přísně <zapověděl> , aby krom biskupa modrušského nikoho k němu **nepouštěli**

['CLid1894.txt'] | Kde <zapovědíno> , aby ženy v mužských šatech a muži v ženských datech **nechodili**?

['CLid1895.txt'] | a proto taky <zapověděl> , aby se o tom nikde od měšťanstva a obyvatelů **nemluvílo**

['Denis_Konec_samostatnosti_ceske.txt'] všelikému obyvateli <zapovědíno> **jest** , aby cizincům žádných zboží , zámků , tvrzí , měst **neprodával** bez zvláštního povolení stavů

['Havlicek_Clanky_ze_Slovana_1850-51.txt'] Naše vláda , která přece tak ráda všude jest , měla by také alespoň <zapovědít> , aby tak mladé holky jako ku př. 14leté atd. **nezavazovaly** se k slibům

Jediný doklad bez negace:

['Havlicek_Clanky_ze_Slovana_1850-51.txt'] | kdož může občanům <zapovědít> , aby mu všelijak každý dle možnosti ztrátu jeho pro obecní řízení utrpenou **nahradili**?

Korpus textů 19. století „archiv_19_txt“

příklady *zapovídati*

Pět příkladů s negací (celkem 9)

['Denis_Konec_samostatnosti_ceske.txt'] | Sněm r. 1497 musí <zapovídati> Čechům , aby **nedávali** se jakkoli do služeb panovníka sousedního
['M._Z._Polak_Cesta_do_Italie.txt'] | Buonarotti již na smrtelné posteli přísně <zapovídal> , aby nijak pilířové se **neoslabovali**
['Nemcova_povidky_2.txt'] | je to tedy zcela přirozená věc , když si vaše milost <zapoví> , aby služebník nikoho do lóže **nepouštěl**
['Neruda_Povidky_malostranske.txt'] | A proto zde mocí svého úřadu <zapovídám> , aby nikdo **neodvážil** se v úřadě slůvka po česku promluvit
['Palacky_DEJINY_NARODU_CESKEHO2.txt'] | Jen ještě o tom článku připomenouti musíme , který <zapovídal> , aby ani Rudolf služebníků
a poddaných Otakarových proti jeho vůli , ani Otakar Rudolfových **nepřijímali** k sobě

Jediný doklad bez negace:

['CLid1899.txt'] | jmenuje cestu tuto obvyklou a <zapovídá> , aby kupci **jezdili** jinudy pokoutně

A co teď?

- V **19. století** ve vedlejších větách obsahových po *zapověděti* jednoznačně převládají **slovesa s negací**.

Zajímavost: kolísání u téhož autora – Neruda, Havlíček

- Negace po *zapověděti* (i po dalších slovesech bránění?) zřejmě výrazněji ustupuje až v průběhu 20. století.

Dokládají to mimo jiné „brusičské“ články v NŘ (20. léta) či popisy v novočeských gramatikách, srov. Kopecký 2012.

- Je obtížné tuto hypotézu ověřit na jazykovém materiálu.

Není veřejně dostupný komplexní korpus jazyka 20. století, Kartotéka lexikálního archivu nabízí k *zapověděti* a *zapovídati* jen minimum dokladů z 20. století.

Čekání na Hičkoka!

- Pro projekt **HiČKoK** (Historie češtiny v korpusovém kontinuu, ÚČNK, ÚJČ, NK, ÚFAL) se ve spolupráci s Národní knihovnou připravuje anotovaný korpus textů 20. století.

<https://korpus.cz/hickok>

- Mezitím průzkum dalších sloves bránění 1300-1900?

Literatura a zdroje

- Kopecký 2012: Kopecký J., Klad a zápor po slovesech bránění. *Naše řeč* 95, s. 225–237.

<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=8264>

- Miklošič 1869: Miklosich, F., *Die Negation in den slavischen Sprachen*. Wien.
- Pytlíková 2023: Pytlíková, M.: Zapověděti a zapoviedati jako slovesa bránění v historické češtině. In: *Inspirace slovy*. Dolní Břežany: Scriptorium, s. 216–226.

Zdroje:

diakorp v6: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/:cnk:diakorp>

Kartotéka Lexikálního archivu: <https://psjc.ujc.cas.cz/>

